

УДК 37.03 :355

С. М. МОРОЗОВ,

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА СЛУЖБОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОФІЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА

У статті розкрито сутність і особливості структури службово-педагогічної спрямованості офіцера-прикордонника як професійно важливої властивості особистості. Обґрунтовано необхідність наукового дослідження шляхів розвитку цієї спрямованості у курсантів у процесі навчання у вищій школі.

Ключові слова: *особистість, структура, службово-педагогічна спрямованість, потреби, мотиваційна сфера, цілеспрямованість.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Особистісний аспект у психології та педагогіці вищої військової школи є надзвичайно важливим, адже змістом особистості багато в чому визначаються результати навчання та виховання. Вивчаючи психолого-педагогічні явища і процеси, характерні для вищої військової школи, зв'язки та відношення між ними, психологія та педагогіка першорядну увагу приділяє людському чиннику, дослідженню особистісних якостей курсантів і викладачів, їх здібностей до навчання й виховання, внутрішніх можливостей у професійній підготовці.

У педагогічних і психологічних дослідженнях В. Балашова, Л. Боровик, О. Винограда, І. Грязнова, К. Дем'янюк, О. Діденка, Д. Іщенка, Ю. Кудінова, А. Кучеренка, В. Полюка, О. Пономаренка, Є. Потапчука, Ю. Сердюка, О. Торічного, С. Філіппова та інших обґрунтовано сучасні вимоги до професійної підготовки офіцерів кордону. Результати аналізу зазначених та інших нау-

кових досліджень дають змогу зробити висновок про те, що офіцер-прикордонник є найважливішою ланкою в системі навчально-виховного процесу у Держприкордонслужбі України. Його діяльність протягом усієї служби спрямована на вирішення завдань навчання та виховання підлеглих. Ці завдання мають специфічний характер і тому потребують активізації зусиль педагогів щодо підвищення ефективності процесу виховання та навчання персоналу прикордонного відомства.

Як показали результати чисельних наукових досліджень, ефективно-му виконанню функціональних обов'язків офіцерами-прикордонниками сприяє оволодіння ними психолого-педагогічними знаннями, урахування особливостей конкретних особистісних якостей підлеглих, наявність службово-педагогічних здібностей і вміле їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми та на які опирається автор. У дослідженнях проблем психології та педагогіки вищої військової школи неодноразово розглядалися питання професійно-педагогічної (військово-педагогічної, службово-педагогічної) підготовки як складової частини комплексу професійних якостей особистості офіцера, таких як власне професійні (відповідальність за недоторканність Батьківщини, військова пильність, військово-технічна ерудованість); морально-психологічні (чесність, дисциплінованість, працездатність, емоційно-вольова стійкість, спостережливність, любов до професії військового, скромність та ін.); фізичні (сила, спритність, витривалість та ін.) [1].

Є також низка робіт, у яких розкриваються окремі педагогічні аспекти розвитку в майбутніх офіцерів професійних якостей. Це роботи О. Бондаренка – про психологічні особливості професійного спілкування військовослужбовців в особливих умовах діяльності [2], О. Винограда – про педагогічні умови формування професійних якостей військовослужбовців-кінологів у процесі навчання [3], К. Дем'янюк – про психологічні особливості формування професійної уяви у курсантів-прикордонників [4], О. Діденка – про педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів [5].

Низка науковців розглядали загальні питання професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Так, наприклад, А. Кучеренко досліджував окремі аспекти вдосконалення професійної підготовки прикордонників в умовах службової діяльності [6], О. Пономаренко – підготовки майбутніх офіцерів тилу Державної прикордонної служби України до про-

фесійної діяльності [7], С. Філіппов – психологічні особливості діяльності офіцерів-оперативників ДПСУ [8].

На думку більшості вчених у сфері педагогіки, психології, особистість студента, курсанта значною мірою характеризується особливостями його психіки і має певну психологічну структуру. Основні її компоненти – психічні властивості: спрямованість, темперамент, характер, здібності в їх діалектичному зв'язку із психічними процесами, станами та утвореннями (знаннями, навичками, уміннями, звичками). Серед психічних властивостей особистості майбутнього офіцера, на наш погляд, особливої уваги заслуговує спрямованість, а саме службово-педагогічна спрямованість, завдяки якій він зміг би впродовж усієї служби ефективно впливати на всебічний і гармонійний розвиток своїх підлеглих.

Проте, як показали результати досліджень, робота керівного, науково-педагогічного складу, органів роботи з персоналом Академії Держприкордонслужби України щодо розвитку у майбутніх офіцерів-прикордонників службово-педагогічної спрямованості проводиться на недостатньо високому рівні. Таке становище спричинене в основному тим, що не всі педагоги різних категорій співдружні у розумінні сутності, змісту, суперечностей, засобів та умов ефективного розвитку службово-педагогічної спрямованості.

Метою статті є характеристика особливостей сутності і структури службово-педагогічної спрямованості офіцера-прикордонника як професійно важливої властивості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стиль службово-педагогічної діяльності, ставлення до служби на кордоні, до життя та побуту підлеглого персоналу, поведінка в різних службових ситуаціях характеризують особистісні властивості службово-педагогічної спрямованості офіцера Держприкордонслужби України.

Діяльнісний аспект службово-педагогічної спрямованості розкривається в мобілізації внутрішніх, духовних сил майбутнього офіцера-прикордонника до вирішення оперативно-службових та інших завдань щодо охорони державного кордону; до творчої службово-педагогічної діяльності; до розвитку службово-педагогічного мислення; до формування педагогічної та професійної культури.

Сучасна практика діяльності офіцерів керівних структур і органів роботи з персоналом Держприкордонслужби України доводить, що основу службово-педагогічної спрямованості складають:

зацікавленість службово-педагогічною діяльністю;
розвинуті службово-педагогічні здібності;
демократично-гуманістичний підхід у навчально-виховній діяльності.

Як професійна якість службово-педагогічна спрямованість офіцера-прикордонника має свою структуру. Взаємообумовленими її складовими ми вважаємо:

внутрішню потребу до навчання та виховання підлеглих, прагнення поділитися з ними власним досвідом прикордонної служби;
активний інтерес до службово-педагогічної діяльності;
схильність до навчально-виховної роботи з прикордонниками;
ідеали службово-педагогічної діяльності;
службово-педагогічні переконання;
гуманістичний і службово-педагогічний світогляд;
постійне прагнення до вдосконалення себе як педагога.

Кожна з цих складових має свій зміст і характеризує службово-педагогічну спрямованість офіцера-прикордонника.

Основною рушійною силою дійового ставлення людини до зовнішнього світу і до інших людей є потреби: первинні – природні і вторинні, суспільні за своїм походженням. Спрямованість особистості характеризується передусім співвідношенням первинних і вторинних потреб у її житті. Первинні потреби людини, які повинні задовольнятися в системі суспільних відносин, не характеризують її як особистість. Характерним для неї може бути спосіб задоволення цих потреб і їх місце в системі мотивів діяльності.

Провідну ж роль у визначенні спрямованості особистості відіграють вторинні, зокрема духовні потреби, які зумовлюються суспільними обставинами її життя. Чим багатші потреби особистості, тим більше у неї спонукань до діяльності. Потреби людини, їх зміст залежать від суспільних умов життя кожної людини, від місця, яке вона посідає в цьому житті і ступеня її розвитку [9].

Якщо проаналізувати чисельні визначення потреби особистості, можна сформулювати визначення службово-педагогічної потреби особистості офіцера прикордонника як особливого відчуття ним необхідності активно займатися навчально-виховною діяльністю з підлеглими.

Серед визначень спрямованості особистості є такі, у яких вона являє собою систему стійких мотивів, які орієнтують діяльність особистості, визначають поведінку, активність тощо [10]. Мотиви – це сили, які пов'язані з потребами людини і примушують її до певних дій [11].

Мотиваційна сфера службово-педагогічної діяльності, а це – службово-педагогічний інтерес, схильність до службово-педагогічної праці, ідеали службово-педагогічної діяльності, службово-педагогічні переконання, сформований на підставі попередніх мотивів гуманістичний і службово-педагогічний світогляд, – створює умови для вибору найкращих шляхів вирішення службово-педагогічних завдань.

Роль інтересів у процесах службово-педагогічної діяльності є великою. Інтереси вимагають від особистості офіцера активного пошуку шляхів та способів задоволення жаги знань, розуміння сутності психолого-педагогічних явищ, які відбуваються у процесі службової діяльності. Задоволення інтересу, який виражає спрямованість особистості, як правило, не призводить до його згасання, а збагачуючи та поглиблюючи його, спричиняє виникнення нових інтересів, які відповідають більш високому рівневі пізнавальної діяльності. Інтереси – постійний збуджувальний механізм пізнання [12]. Отже, на підставі внутрішньої потреби у службово-педагогічній діяльності у майбутнього офіцера-прикордонника під час навчання у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ) повинен розвиватися службово-педагогічний інтерес, активне пізнавальне ставлення до процесу навчання та виховання прикордонників, зумовлене службово-педагогічними потребами.

Дослідженням установлено, що майбутні офіцери-прикордонники з високим рівнем службово-педагогічного інтересу мають високі показники не лише з навчальних дисциплін, але й у службі взагалі.

Результати аналізу наукових фактів свідчать про те, що стійкий інтерес до будь-якої діяльності, у тому числі службово-педагогічної, неодмінно розвивається до рівня схильності. Існує кілька визначень схильності. Вона розглядається як спрямованість людини до занять будь-якою діяльністю; як виборча спрямованість індивіда на певну діяльність, основу якої складає глибока стійка потреба у тій чи іншій діяльності, прагнення вдосконалити уміння і навички, що пов'язані з цією діяльністю. Найбільш повним, на наш погляд, є таке визначення: “Схильність – будь-яке позитивне, внутрішньо мотивоване ставлення (потяг, інтерес та ін.) до будь-якого заняття” [13].

Ми розглядаємо схильність як спрямованість на службово-педагогічну діяльність. Психологічну основу службово-педагогічної схильності особистості офіцера-прикордонника складає, на нашу думку, стійка потреба у службово-педагогічній діяльності, коли приваблюють не тільки результати навчально-виховної діяльності, але й сам процес цієї діяльності. Розвинена службово-педагогічна схильність характеризується також стійким прагнен-

ням до службово-педагогічної праці і творчим ставленням до неї, до систематичного накопичення службово-педагогічних знань, удосконалення відповідних умінь і навичок.

Отже, про схильність офіцера-прикордонника до службово-педагогічної діяльності можна говорити як про активне, внутрішньо мотивоване, цілеспрямоване прагнення систематично займатися навчанням і вихованням підлеглих.

Ще більш високим за змістом і силою є ідеал. Психолого-педагогічні літературні джерела дають змогу з'ясувати, що саме ми розуміємо під ідеалом. За аналогією з визначенням ідеалу як взірця чогось досконалого, вищої мети прагнень або як уявлення людини про те, що для неї є найбільш величним і досконалим, до чого вона повинна прагнути в житті, службово-педагогічним ідеалом офіцера-прикордонника можуть бути певні службово-педагогічні якості, той чи інший стиль навчально-виховної діяльності або конкретний досвідчений педагог (улюблений викладач, авторитетний командир, начальник прикордонного підрозділу, частини тощо), який має ці якості.

“Для того щоб виховання могло створити для людини другу природу, необхідно, щоб ідеї цього виховання переходили в переконання і звички тих, хто виховується” [14, с. 23]. Існує кілька визначень переконань. Це – певний духовно-моральний стан особистості, у відповідності до якого вона свідомо, з достатньою впевненістю обирає принципи своєї поведінки, образ дій, вчинків, розглядаючи їх як єдино можливі й обов'язкові у конкретних умовах; це – усвідомлена потреба особистості, яка спонукає її діяти відповідно до своїх ціннісних орієнтацій; це – уявлення, знання, ідеї, які стали мотивами поведінки людини та визначають її ставлення до діяльності.

У результаті проведеного дослідження нами визначено, що під службово-педагогічними переконаннями офіцера-прикордонника слід розуміти один із мотивів його діяльності щодо навчання та виховання персоналу, який сформувався шляхом накопичення службово-педагогічного досвіду, обумовлений усвідомленою потребою.

Найбільш сильним, найбільш складним і найвищим мотивом поведінки людини є її світогляд – система переконань і поглядів на оточуючу об'єктивну реальність, на суспільство, на природу, на інших людей і на саму себе. Світогляд накладає відбиток на усі мотиви дій людини. Як потреби більшості людей відповідають потребам суспільства, так засвоєння суспільного світогляду створює стійкі і міцні особисті погляди, переконання, особистий світогляд.

Нами встановлено, що службово-педагогічний світогляд офіцера-прикордонника є системою специфічних відносин, яка містить у собі доброзичливе, гуманне ставлення до воїнів-прикордонників, до навчально-виховної діяльності, до вдосконалення себе як військового педагога.

Службово-педагогічні мотиви спонукають офіцера-прикордонника до висунення перед собою певних цілей, завдяки досягненню яких задовольнятимуться його службово-педагогічні потреби. Ураховуючи зв'язок між мотивацією і цілеспрямованістю, можна і необхідно вивчати службово-педагогічну спрямованість майбутніх офіцерів-прикордонників і впливати на розвиток її у необхідному напрямку.

Цілеспрямованість спонукає офіцера-прикордонника міркувати широко, охоплювати явища у взаємозв'язку, об'єктивно співвідносити майбутні результати своєї навчально-виховної діяльності з тим, що зроблено у цій галузі іншими. Цілеспрямованість вимагає від військового педагога уміння визначити для себе суспільно значущі завдання повсякденної діяльності, спрямувати свої вчинки, дії та думки до обраної мети, неухильно прагнути до її досягнення.

Науково-педагогічний склад, офіцери органів роботи з персоналом, начальники та командири курсантських підрозділів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького повинні з першого семестру навчання курсантів допомогти їм засвоїти те, що стати справжнім офіцером можна лише шляхом наполегливої самостійної праці над собою. Для цього необхідне глибоке розуміння основ загальної і військової психології та педагогіки, методики навчальної роботи та роботи з персоналом; вивчення службово-педагогічного досвіду офіцерів-прикордонників; визначення для себе цільової програми службово-педагогічної підготовки з урахуванням як близьких, так і перспективних цілей своєї службово-педагогічної діяльності.

Усі структурні елементи службово-педагогічної спрямованості особистості офіцера-прикордонника знаходяться в складній взаємозалежності і функціонують у своїй сукупності як цілісна динамічна система.

Отже, службово-педагогічна спрямованість офіцера-прикордонника як найважливіша складова частина його службово-педагогічної підготовленості – це усвідомлена ним, соціально обумовлена, професійно важлива, комплексна якість. Вона містить у собі, по-перше, певне емоційно-ціннісне ставлення офіцера до своєї службово-педагогічної праці, а саме: стійкий інтерес до неї, схильність до заняття службово-педагогічною діяльністю.

По-друге, службово-педагогічна спрямованість розвиває у майбутніх офіцерів-прикордонників потребу до розуміння особливостей особистісних якостей персоналу; уміння активно впливати на морально-емоційну, інтелектуальну та вольову сфери особистості підлеглих; потребу у впровадженні до навчально-виховної діяльності елементів демократії, гуманізму, співпраці, які сприятимуть ефективному вирішенню завдань охорони державного кордону України.

По-третє, службово-педагогічна спрямованість відображається у прагненні офіцера-прикордонника до постійного, цілеспрямованого вдосконалення себе як педагога, а завдяки цьому, – як фахівця, досвідченого керівника підлеглих.

Висновок. Службово-педагогічна спрямованість офіцера – це сукупність стійких взаємопов'язаних, взаємообумовлених і взаєморозвивальних мотивів його службово-педагогічної діяльності (інтересу, схильності, ідеалів, переконань, гуманістичного світогляду тощо), які спричинені внутрішньою потребою і спонукають до службово-педагогічного самовдосконалення.

Відображаючи особистісно-діяльнісні властивості офіцера-прикордонника, службово-педагогічна спрямованість є комплексом характеристик його особистості як військового педагога: внутрішньої потреби до навчання та виховання персоналу; поваги до підлеглих, гармонійно пов'язаної із вимогливістю до них; мотивів, настанов, цілей службово-педагогічної праці, які повинні сприяти підвищенню якості охорони державного кордону України.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Розгляд сутності та структури службово-педагогічної спрямованості особистості офіцера-прикордонника дає змогу зробити висновок про необхідність дослідження проблеми розвитку цієї властивості з позицій особистісно-діяльнісного підходу. Наукового підходу потребує вивчення та розробка шляхів розвитку її у майбутніх офіцерів-прикордонників під час навчання у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Список використаної літератури

1. Балашов В. О. Формирование профессиональных качеств у слушателей-пограничников в процессе профессионального обучения : дис... канд. пед. наук : 20.01.06 / В. О. Балашов. – Хмельницкий, 1996. – 263 с.

2. Бондаренко О. І. Психологічні особливості професійного спілкування військовослужбовців в особливих умовах діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / О. І. Бондаренко. – Хмельницький, 2004. – 208 с.
3. Виноград О. В. Педагогічні умови формування професійних якостей військовослужбовців-кінологів у процесі навчання : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02 / О. В. Виноград. – Хмельницький, 2001. – 164 с.
4. Дем'янюк К. Д. Формування професійної уяви у курсантів-прикордонників (на матеріалі засвоєння інженерно-технічних дисциплін) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / К. Д. Дем'янюк. – Хмельницький, 2006. – 171 с.
5. Діденко О. В. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / О. В. Діденко. – Хмельницький, 2003. – 18 с.
6. Кучеренко А. А. Педагогічні основи вдосконалення професійної підготовки прикордонників в умовах службової діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / А. А. Кучеренко. – Хмельницький, 2005. – 173 с.
7. Пономаренко О. А. Підготовка майбутніх офіцерів тилу Державної прикордонної служби України до професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. А. Пономаренко. – Хмельницький, 2006. – 173 с.
8. Філіппов С. О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-оперативників Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / С. О. Філіппов. – Хмельницький, 2004. – 200 с.
9. Педагогічні основи навчально-виховного процесу в Державній прикордонній службі України : навчальний посібник / Д. В. Іщенко, В. В. Райко, Ю. І. Сердюк, А. Ф. Філіппов. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2005. – 146 с.
10. Бренько Б. С. Військова педагогіка та психологія : навч. посібник / Б. С. Бренько, В. О. Попов. – Львів, 2004. – 328 с.
11. Бродовська В. Й. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові : словник / В. Й. Бродовська, І. П. Патрик, В. Я. Яблонко. – 2-ге видання. – К. : Професіонал, 2005. – 224 с.
12. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук [та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
13. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академ-видав, 2006. – 424 с.
14. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – У 2-х т. – Харків : Харвест, 2004. – Т. 2.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Пономаренко О. А.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2013.

Морозов С. Н. Сущность и структура служебно-педагогической направленности офицера-пограничника

В статье раскрыты сущность и особенности структуры служебно-педагогической направленности офицера-пограничника как профессионально важного свойства личности. Обоснована необходимость научного исследования путей развития этой направленности у курсантов в процессе обучения в высшей школе.

Ключевые слова: *личность, структура, служебно-педагогическая направленность, потребности, мотивационная сфера, целенаправленность.*

Morozov S. M. Essence and structure of service and pedagogical orientation of border guard officer

In the article the essence and peculiarities of service and pedagogical orientation structure of a border guard officer are revealed as a professionally important feature of a personality. The necessity of scientific research of development of ways of this orientation of cadets within the educational process at the higher school is grounded.

Keywords: *personality, structure, service and pedagogical orientation, necessities, motivational sphere, purposefulness.*